

Zdzisław Włodarczyk

Ludność powiatu wieluńskiego w końcu XVIII wieku – spis pruski z 1796 r.

Rocznik Wieluński 6, 71-80

2006

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Zdzisław Włodarczyk

LUDNOŚĆ POWIATU WIELUŃSKIEGO W KOŃCU XVIII WIEKU – SPIS PRUSKI Z 1796 R.

Zainteresowanie dziejami powiatu wieluńskiego owocujące powstaniem monografii niektórych jego gmin¹ rodzi zapotrzebowanie na dane dotyczące liczby mieszkańców poszczególnych wsi w okresie przedstatystycznym. Materiały pochodzące z okresu staropolskiego nie pozwalają na głębszą analizę stanu demograficznego Wieluńskiego. Dopiero w końcowym okresie istnienia Rzeczypospolitej Komisja Porządkowa Cywilno-Wojskowa Ziemi Wieluńskiej i Powiatu Ostrzeszowskiego zebrała dane pozwalające na szersze wykorzystanie w badaniach². Sytuacja uległa zmianie z chwilą przejścia tych terenów pod panowanie pruskie w 1793 r., w wyniku II rozbioru. Pruska administracja wytworzyła przez kilkanaście lat niespotykaną dotychczas ilość materiału statystycznego, szczegółowe przepisy regulowały tryb powstawania i formę, w jakiej prezentowano dane. Zajęte obszary otrzymały nazwę Prusy Południowe. Powiat wieluński wszedł w skład departamentu kamery piotrkowskiej, od 1798 kaliskiej. W porównaniu z okresem poprzednim utracił on część swego obszaru na rzecz ostrzeszowskiego. Granica między nimi biegła na zachód od Huty i Chojen, pozostawiając Świątkowice, Wiktorów i Łagiewniki w powiecie ostrzeszowskim, w dalszym ciągu przechodziła na zachód od Kątów i Czarnożył. Dalej opierała się na rzece Pysznej do Brzozy (Ostrzeszowskie), skręcała na południe zachowując Słupsko, Mokrsko i Wróblew w Wieluńskim zaś Skomlin w powiecie ostrzeszowskim. W ten sposób dochodziła do Proсны, która stanowiła granicę ze Śląskiem między Żytniowem a Królewską Groblą poniżej Praszki. Następnie przebiegała na północ od Starokrzepic i Zajączek (powiat częstochowski), by w okolicach Dankowa związać się z Liswartą do punktu gdzie łączy się z Białą Olszą. Następnie gwałtownie skręcała na południowy wschód obejmując okolice

¹ *Monografia Gminy Mokrsko*, pod red. S.T. Olejnika, Wieluń 2004; *Monografia gminy Ostrówek*. Opracowanie zbiorowe pod redakcją Tadeusza Olejnika, Wieluń 2006.

² Szczegółowo W. Szczygielski, *Dzieje ziemi wieluńskiej*, Łódź 1969, s. 31–38.

Mykanowa, Kłomnic i Lubojni (podobnie jak w okresie staropolskim), wznosiła się na północny zachód (ujście Liswarty do Warty) Dalej opierała się na Warcie do miejscowości Płaczki, przebiegała na wschód od Trębaczewa, omijała łukiem Ożegów, po czym wznosiła się na północ włączając do powiatu wieluńskiego Chorzyń, Krzętle, Konopnicę i Rychłocice (gdzie zamieszkiwał deputowany powiatowy, z czasem landrat Aleksander Trepka). Północny odcinek granicy przebiegał od Małej Wsi przez Stolec (pow. sieradzki) i opierał się na rzece Oleśnicy do Huty. Obszar powiatu wynosił około 1460 km², co nie uległo zmianie w okresie Księstwa Warszawskiego³.

Władze poznały stan „nowych akwizycji”, w tym podstawowych danych demograficznych, uznały za jedno ze swych pierwszych zadań. Celowi temu służyć miały Indaganda wysyłane do wszystkich miast nowej prowincji⁴. Podobne zamierzenia dotyczyły wsi, które to zadanie powierzono landratom, czy raczej pełniącym ich obowiązki deputowanym powiatowym, nominowanym najczęściej z grona szlachty – posesjonatów danego powiatu. Należy pamiętać, że w Prusach przed reformami Steina i Hardenberga landrat stał na czele administracji powiatu ziemskiego (das platte Land). Natomiast nadzór nad miastami sprawował radca podatkowy (Steuerrat – Commisarius loci), urzędnik królewski całkowicie niezależny od czynnika stanowego. Skupiska te – miasto i wieś – różniły między innymi systemy podatkowe, w pierwszym przypadku była to akcyza, drugim kontrybucja, co w dużej mierze ograniczało zainteresowanie szlachty sprawami miejskimi⁵. Tak zwane Indaganda „wiejskie” – Indaganda oder Topographisch-Statistische Fragen über den Zustand und der Beschaffenheit des Dofs ... in dem Kreiße des ... zawierały pytania podobne jak te, które wysłano do miast. Siłą rzeczy szerzej zajmowano się tematyką specyficzną dla wsi a dotyczącą produkcji rolnej czy też obciążeń jej mieszkańców na rzecz dworu. W początkach 1794 r. A. Trepka przesłał dwukrotnie do kamery w Piotrkowie, najpierw 10, następnie 15 opisów wieluńskich wsi. Były to: Wąsosz, Strobin, Walków, Chorzyń i Kuźnica, Rychłowice, Lubojna, Lubojenka, Radostków, Lipicze, Dzierżniki, Czernice, Popów, Więcki, Ciecuiów, Ożarów, Przedmość, Komorniki, Popowice, Lipie, Parzymiechy, Danków, Rębielice, Szyszków nad Liswartą i Radoszewice. Kamera przesłała je 13 stycznia i 16 lutego ministrowi prowincji do Berlina. Spora część tych opisów zachowała się i jest przechowy-

³ Z. Włodarczyk, *Wieluńskie w dobie Prus Południowych 1793-1806*, Wieluń 2005, s. 53–54.

⁴ J. Wąsicki, *Opisy miast polskich z lat 1793–1794*, cz. 1–2, Poznań 1962, ponadto opis Wielunia wydał w wersji oryginalnej i tłumaczeniu T. Olejnik, *Wieluń pod panowaniem pruskim*, Kalisz 1986.

⁵ O. Hintze, *Regierung und Verwaltung*, Bd. 3, Göttingen 1970, s. 40.

wana w Archiwum Głównym Akt Dawnych (AGAD) w Warszawie⁶. Niestety pozostaje tajemnicą dlaczego landrat dokonał spisu tylko części wsi. Czyżby władze zaniechały tej akcji? Ponadto nielicznie reprezentowane są wsie położone w centrum, na północy czy zachodzie powiatu, Trepka rozpoczął czynności w południowej jego części⁷.

W lutym 1796 r. landrat A. Trepka i major von Fahrenholtz (zapewne oficer werbunkowy z pułku von Oldenburga, do którego rekrutów powoływano m.in. z powiatu wieluńskiego) dokonali objazdu powiatu dokonując spisu na potrzeby wojska, obejmuje on 110 wsi zawiera dane dotyczące ilości dymów i rodzin⁸.

Między jesienią/zimą 1793/4, kiedy to powstały Indaganda „wiejskie”, a lutym 1796 r. (spis majora Fahrenholtza i Treпки) obserwować można zmiany w ilości dymów we wsiach, dla których istnieją podwójne dane. W takich wsiach jak Strobin, Radoszewice, Dietztrniki, Parzymiechy, czy Lubojna nastąpił wzrost ilości dymów, szczególnie widoczny w Radoszewicach – wzrost 14. Zmian nie odnotowano w Chorzynie, Popowicach, Lipiu i Radostkowie. Zmiany in minus nastąpiły w Rychłowicach, Czernicach, Ciecuiówie, Dankowie, Rębielicach, Szyszkowie czy Popowie, zwłaszcza w Ciecuiówie o10 (17%).

Więcej danych o ludności powiatu zawiera spis ludności, domostw i kościołów z końca 1796 roku – Verzeichnis der im Wielunschen Kreise befindlichen Häuser, Kirchen, und Menschen am Ende des Jahrs 1796⁹. Jego ostateczna wersja sporządzona została w Rychłowicach – miejscu zamieszkania zawiadującego powiatem A. Treпки 12 kwietnia 1797 roku. Zawiera on dane dotyczące mieszkańców 122 wsi powiatu dokonując podziału na chrześcijan i żydów z podziałem na płeć. Nie wyodrębnia natomiast podstawowych kategorii w ramach rodziny, jak choćby stan cywilny czy podział dzieci według płci i wieku. Pochodzący z 1766 r. cyrkularz zaleca aby podobne spisy dokonywane były w listopadzie, kiedy to istnieje większe prawdopodobieństwo zastania pracujących sezonowo poza miejscem zamieszkania¹⁰. Późniejsze rozporządzenia zwracały uwagę na rzetelność danych, w razie wykrycia nieścisłości miano dokonywać ponownego

---

⁶ Opis wsi Czernice podaje Z. Włodarczyk, *op. cit.*, s. 225–231; pozostałe ankiety AGAD, Generalne Dyrektorium Prus Południowych (GD SP) XVa, wiązka 7: Ciecuiów, Chorzyna i również Czernice; wiązka 9: Danków, Dietztrniki; wiązka 27: Lipie, Lubojna, Lipicze, Lubojenka; wiązka 39: Parzymiechy, Popów, Popowice, Przedmość; wiązka 40: Rychłowice, Radostków, Rębielice Szlacheckie, Radoszewice; wiązka 47: Strobin, Szyszków.

⁷ Dane dotyczące mieszkańców wsi, których opisy zachowały się: Z. Włodarczyk, *op. cit.*, s. 81, tab. 4.

⁸ Ibidem, s. 82–85.

⁹ AGAD, GD SP I, sygn. 1745, k. 332–339.

¹⁰ O. Behre, *Geschichte der Statistik in Brandenburg-Preussen bis zur Gründung des Königlichen Statistisches Bureaus*, Berlin 1905, s. 162–174.

spisu na koszt landrata („dürfte sich nicht wundern, wenn auf seine Kosten der ganze Kreis noch einmal aufgenommen werde”)¹¹.

Tabela 1
Mieszkańcy wsi powiatu wieluńskiego w 1796 r.

Wieś	Liczba dymów	Kościoły	Mieszkańcy - chrześcijanie		żydzi		Razem
			M	K	M	K	
Borowno	63	1	141	143	-		284
Bieniec	30	-	70	72	1	2	145
Baby	17	-	55	44	-	-	99
Bogusławice	30	-	100	108	-	-	208
Bieniądzice	18	-	33	40	2	2	77
Bobrowniki	69	-	154	145	5	7	311
Bębnow	18	-	35	45	2	2	84
Chorzyna	38	-	96	95	-	-	191
Czernice	38	-	139	110	-	-	249
Cykarzew	86	1	204	147	2	2	355
Czarnożyły	78	1	292	293	13	13	611
Chojny	12	-	42	35	-	-	77
Huta	26	-	75	70	-	-	145
Chotów	52	1	149	115	-	-	264
Cieciulów	62	-	139	85	4	6	234
Dzietrzniki	75	1	195	215	-	-	410
Danków	47	1	125	135	5	7	272
Drobnice	36	-	91	87	-	-	178
Dymek	12	-	46	41	-	-	87
Dąbrowa	50	1	153	215	13	17	398
Grabowa	26	-	50	40	-	-	90
Grabówka	16	-	27	29	-	-	56
Gromadzice	29	-	73	72	6	7	158
Grębień	39	1	92	91	-	-	183
Gaszyn	58	1	150	138	2	2	292
Gana	30	-	46	60	-	-	106

¹¹ Ibidem, s. 374.

Jacków	41	-	87	101	17	10	215
Jaworzno	83	1	221	213	1	4	439
Kościelec	28	-	62	55	2	3	122
Kłomnice	54	1	104	130	-	-	234
Komorniki	46	1	134	141	3	5	283
Kokawa	13	-	44	28	-	-	72
Krzyworzeka	95	1	250	253	2	1	506
Kruszyn	83	1	200	215	25	18	458
Kije	19	-	55	73	-	-	128
Kurów	69	-	145	123	-	-	268
Kamionka	29	-	72	87	-	-	159
Kadłub	39	-	124	114	-	-	238
Kąty	15	-	53	40	-	-	93
Kowale	58	1	165	179	4	3	351
Kopydłów	18	-	53	58	2	3	116
Konopnica	42	1	112	96	7	8	223
Kopydłówek	3	-	5	6	-	-	11
Kamion	65	-	134	128	5	6	273
Kraszkowice	43	-	138	90	7	5	240
Krzeczów	18	-	36	28	2	2	68
Kochlew	26	-	50	56	7	4	117
Lubojenka	14	-	28	25	-	-	53
Lubojna	37	-	98	69	2	3	172
Lipicze	23	-	53	61	3	4	121
Lipie	45	-	95	112	3	3	213
Łochynia	7	-	10	9	-	-	19
Ligota	30	-	50	44	4	2	100
Lipnik	40	-	134	137	2	3	276
Łęki	31	-	120	93	-	-	213
Lisowice	53	-	134	129	-	-	263
Łaszew	52	1	123	129	1	1	254
Mykanów	43	1	102	80	3	2	187
Mokrsko	102	1	273	270	4	6	553
Masłowice	39	-	138	150	-	-	288

Małyszyn	8	-	32	37	-	-	69
Mierzyce	61	1	139	141	-	-	280
Mała Wieś	11	-	16	31	-	-	47
Nieznanice	33	-	44	47	11	14	116
Niedzielsko	20	-	56	59	-	-	115
Niwiska	20	-	62	70	3	1	136
Nietuszyna	15	-	50	38	-	-	88
Niemierzyn	33	-	104	94	-	-	198
Nowa Wieś	21	-	59	51	5	5	120
Ożarów	60	1	162	186	-	-	348
Okalew	44	-	133	131	-	-	264
Opojowice	16	-	44	49	-	-	93
Olewin	36	-	97	102	14	10	223
Osjaków	62	1	114	118	48	47	327
Popów	56	-	153	140	7	4	304
Przedmość	37	-	96	112	3	2	213
Popowice	37	1	80	71	-	-	151
Parzymiechy	102	1	198	160	8	10	376
Pątnów	68	1	148	154	7	9	318
Rychłowice	14	-	23	36	-	-	59
Radostków	37	-	95	100	4	1	200
Rębelice	38	-	66	78	8	5	157
Radoszewice	121	1	330	313	3	4	650
Raciszyn	39	-	135	107	1	3	246
Rybna	43	-	109	80	2	2	193
Raczyn	33	1	126	89	3	2	220
Rudniki	135	1	392	374	2	3	771
Raduczyce	42	-	79	76	1	1	157
Rychlocice	25	1	54	83	2	2	141
Rudlice	39	1	112	82	3	2	199
Ruda	38	1	120	135	3	1	259
Strobin	40	-	103	87	7	3	200
Szyszków[1]	20	-	32	29	3	1	65
Szczyty	34	1	83	84	1	4	172

Strojec	70	1	152	172	1	2	327
Szyszków[2]	33	-	56	61	3	3	123
Słupsko	32	-	129	118	-	-	247
Stawek	14	-	59	57	-	-	116
Staw	28	-	75	80	3	3	161
Sieniec	55	-	156	167	-	-	323
Starzenice	18	-	60	63	-	-	123
Skrzynno	50	-	156	130	2	1	289
Szynkielów	45	-	127	127	5	5	264
Trębaczew	81	1	252	244	12	15	523
Turów	49	-	114	111	3	4	232
Toporów	32	1	72	82	-	-	154
Urbanice	13	-	32	30	43	3	69
Wąsosz	72	1	170	187	12	11	183
Walków	22	-	57	54	-	-	111
Więcki	52	-	134	148	9	9	300
Wikłów	10	-	21	18	-	-	39
Wierzbie	67	1	131	139	3	5	278
Wróblew	46	-	130	100	1	2	232
Wydrzyn	26	1	81	84	-	-	165
Wielgie	33	-	152	132	2	5	291
Wola Rudlicka	22	-	61	49	1	2	113
Wierzchlas	58	1	162	130	4	3	299
Zdrowa	43	-	68	90	-	-	158
Zdrówka	15	-	24	34	-	-	58
Załącze M.	38	-	85	75	2	1	163
Załącze W.	73	-	150	155	-	-	305
Żytniów	107	1	228	252	18	17	515

W sumie na terenie powiatu (obszar wiejski) naliczono 5100 domostw, w których mieszkały 26 724 osoby, z czego 25 939 to chrześcijanie (13 114 mężczyzn i 12 825 kobiet), 785 starozakonni (395 mężczyzn, 390 kobiety).

Pochodzący z 1798 r. opis departamentu kaliskiego, opracowany przez urzędnika tamtejszej kamery Oswalda, podaje że powiat zamieszkiwały 24 358 osoby. Znany statystyk pruski A.C. Holsche dla roku 1800 wymienia liczbę 25 171

mieszkańców. Ten sam Oswald jest autorem jeszcze jednego opracowania statystycznego departamentu kamery kaliskiej, tym razem z roku 1805, według tego źródła powiat wieluński zamieszkiwały 27 593 osoby¹².

Jak wynika z powyższych danych spis przeprowadzony w 1796 r. wykazał większą liczbę mieszkańców niż dokonane 2 lata później obliczenia Oswalda (1798) czy też Holschego. Dopiero liczba mieszkańców powiatu zawarta w drugim zestawieniu Oswalda (1805) przekracza wartości uzyskane podczas spisu w 1796 r. Nie można wykluczyć niewielkich korekt granic powiatu, brak również informacji o kłęskach elementarnych mogących w sposób znaczący wpłynąć na stan populacji. Więcej prawdopodobne są błędy osób przeprowadzających spisy: sołtysów czy też niższego personelu z urzędu landrata, nie zawsze przygotowanych do wypełniania tego typu zadań.

Ludność wiejska powiatu wieluńskiego stanowiła w 1798 roku 87,3% ogółu mieszkańców, zmalała nieznacznie do 86,4% w 1805 r. Dane te nie odbiegają zbyt od wartości przyjętych dla całego departamentu kaliskiego – 83,9%.

W dobie Prus Południowych powiat wieluński uległ pomniejszeniu na rzecz ostrzeszowskiego. Warto zapoznać się z danymi dotyczącymi liczby mieszkańców wsi, które obecnie związane są więzami administracyjnymi z Wieluniem (np. Biała, Łągiewniki czy Łyskornia), ale również tradycyjnie ciążyą ku temu ośrodkowi (np. Lututów, Sokolniki, Bolesławiec).

Tabela 2
Mieszkańcy wybranych wsi powiatu ostrzeszowskiego w 1796 r

Wieś	Liczba dymów	Kościoły	Mieszkańcy - chrześcijanie		żydzi		Razem
			M	K	M	K	
Biała I	36	1	92	82	7	6	187
Biała II	18	-	41	40	5	6	92
Biała III	37	-	79	65	3	4	151
Brzoza	17	-	50	52	-	-	102
Bolesławiec – wójtowstwo	10	-	6	4	35	37	82
Bolesławiec – cz. Starosty	22	-	32	40	17	24	113
Chobanin	30	-	118	101	-	-	219
Chotynin I	25	-	59	53	-	-	112
Chotynin II	15	-	29	30	-	-	59

¹² Z. Włodarczyk, *op. cit.*, s. 79.

Chróscin	46	1	143	130	2	4	279
Czastary	90	1	258	272	4	5	539
Cieszęcin	23	1	75	73	3	1	152
Dobrosław	21	-	68	47	-	-	115
Dzietrzkowice	118	1	378	349	-	-	727
Dymki	16	-	61	42	-	-	103
Galewice I	36	-	133	123	4	5	265
Galewice II	34	-	105	129	2	5	241
Głowieńkowskie	9	-	26	24	2	3	55
Gola	32	-	62	70	13	16	165
Krajanka	25	-	76	60	-	-	136
Łyskornia	55	1	163	163	5	6	337
Łubnice	81	1	254	242	-	-	496
Lututów	83	1	263	266	11	8	548
Łagiewniki	49	1	147	125	9	11	292
Mirków	32	-	114	91	4	1	210
Młynisko	37	-	97	72	-	-	169
Naramice	61	1	210	191	5	5	411
Parcice I	50	-	101	79	2	3	185
Parcice II	31	-	68	55	3	3	129
Sokolniki	146	1	364	342	8	8	722
Skomlin	109	1	353	395	-	-	748
Świątkowice	46	-	174	121	-	-	295
Toplin	25	-	77	89	-	-	166
Wójcin	75	-	213	226	4	9	452
Walichnowy I	38	1	100	99	5	6	210
Walichnowy II	34	-	98	93	3	4	198
Węglewice	82	1	254	284	10	7	555
Wiktorów	31	1	70	90	-	-	160
Wieruszów - za- mek, folwark	6	-	45	25	-	-	70
Żdźzary	58	1	109	104	9	8	230

Źródło: AGAD, GD SP I, sygn. 1745, k. 467-473.

W przypadku Bolesławca w spisie uwzględniono wójtostwo i części należące do starosty, to samo dotyczy zamku i folwarku w Wieruszowie. Jak wspomniano w Prusach oddzielnie zarządzano terenami wiejskimi i miastami, skupiska te nie należały więc formalnie do miasta – ich mieszkańcy obciążeni byli innego rodzaju podatkami, stąd ich obecność wśród wsi.